

Hász-Fehér Katalin: „...hogy kegyed észre nem vette, csodálom...”. Arany János és a filológiai perspektíva

Budapest: Kortárs Kiadó, 2019, 410 l.

Hász-Fehér Katalin az ezredforduló magyar irodalomtudományának egyik legértékesebb, ugyanakkor majdnem „rejtélyes” alakja, amennyiben nem egyszer olyan „vesződséges” feladatokat vállal, amelyek szigorúan körülhatárolt tevékenységet írnak elő számára, ugyanakkor ennek során széles körű teoretikus megoldásokat érint. Mintha a kötetborító lapjára választott ábrának, Arany Margitsziget-térképének módjára operálna kikezdhetsélen objektivitású tényekkel (az induktív filológia jegyében), melyek nagy távlatú magyarázatok perspektíváját hordozzák. Az Arany-életmű fontos kérdéseiből (*Az elveszett alkotmány* hangneme, műfaja, modora, az 1856-os *Kisebb költemények* kompozíciójának és fogadtatásának összefüggése, *A walesi bárdok* keletkezés- és közléstörténete, Arany szóképei, a *Buda halála* és a *Toldi szerelme* olvasásmódja, az *Őszikék* ciklus szintjei, Arany etnokulturális – többékevésbé virtuális – pozicionáltsága) kiindulva jut el általános érvényességű tisztázáshoz.

A kötet élére kerül Arany befogadástörténete kapcsán az irodalom megközelítésének eltérő beszédmódjaival foglalkozó teoretikus okfejtés, amely nem mindennapi elméleti érzékről és tájékozottságról tanúskodik, monográfia értékű és perspektívájú. Azaz: mint ahogy a címlapra választott térkép egy-egy részlete az *Őszikék* keletkezéstörténetét helyezi el a jól ismert Margitszigeten, a tárgyul választott dilemmák „filológiai” perspektívája is minduntalan elméleti távlatot kap. (Ez is az „induktív filológia” velejárója.) Ami aztán elbizonytalanítja jelen kötet recenzióját is: vajon ott keresi-e (s megtalálja-e) a Hász-Fehér Katalin-jelenség magyarázatát, ahol indokolt? Vagyis: képes-e az adat-

szerű filológia gondolati távlatainak érzékelésére és érzékeltetésére?

Szerzőnk kutatói ambícióinak nemcsak gazdagon sok szempontú mivolta imponáló, hanem határkijelölő pontossága is. *Az elveszett alkotmányt* például számos elődszöveggel hozza összefüggésbe, hosszan taglalva a műfaji jegyeket, miközben az is kiderül, hogy nem győzték meg azok a 20. század vége felé született gondolatmenetek, melyek ha nem is a posztmodern előzményét látták benne (ez sem lett volna csoda, hiszen Esterházy Péter gyakran utalt a *Termelési regény* komikus epicsi forrásaira), de rámutattak azokra az intertextuálisan „szöveg-szétolvasztó” tendenciákra, amelyek a *Bolond Istókban* futnak csúcsra (az első énekben Byron *Don Juanjának*, a második énekben Puskin *Anyeginjének* szövegteremtésétől is ihletve; a *Don Juan* digressziós és önreflexiós technikájára Hász-Fehér Katalin is utal, 71). Mindenesetre *Az elveszett alkotmányban* már megvan a szüntelen utalás irodalmi sémákra, ha mással nem, patetikus dikció és triviális cselekmény kontrasztjával, nyelvi kevertséggel, szándékos vigyázatlansággal, tradicionális epikai eljárások parodizálásával, szójátékokkal, rögtönzésekkel, a homogén átformáltság és egységes perspektíva hiányával, akart körülményeskedéssel vagy a nyelvi humor hatásmechanizmusával (görög szó közbevegyítése). Hász-Fehér Katalin, ha a Sterne-ig visszakövethető teremtő szövegdekonstrukciót nem is állítja középpontba, de a humor szerkezetformáló szerepének külön alfejezetet szentel.

Az Arany-téma bonyolultságához hozzájárul az önkomentárak kezelése. Arany különböző időpontokban, s egymástól is jócskán el-

térő esztétikai megnyilatkozásait Hász-Fehér Katalin páratlan gondossággal, sőt tapintattal kezeli, pedig ezek a költő szépírói műveivel nem minden probléma nélkül szembeállíthatók. A költői művekben szereplő vallomások, a cselekményt sorsára hagyó önkomentárok természetesen különböző természetűek. A *Toldi szerelmét* félbeszakító „előlépések” más funkciójúak, mint a *Bolond Istók* hasonló részletei, hiszen nemcsak az adott szöveggörnyezet és hangnem, hanem az alanyi pozíció és gondolat, tematika, érzelm is eltérő. Ilyen és hasonló kérdések tárgyalásmódjának mikéntjére már az elméleti bevezető fejezetben is sort kerít szerzőnk, amikor bizonyos „többszintű” szövegek kerülnek szóba a „filológiai beszédmód”-dal kapcsolatban. Szinte reménytelen az adott, másfélszáz éve született szerzői önkomentárok pontos értelmezése, hiszen teljes bizonyossággal nem tudjuk meghatározni, hogy mely fogalmak milyen tartalmat hordoztak akkoriban. Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy a kritikátörténet teljességgel képtelen tökéletesen identifikált fogalmakkal dolgozni, pusztán arra kívánunk rámutatni, hogy az induktív filológia kénytelen „többszörös” gonddal utána nézni múltbeli esztétikai szövegek, fogalmak egykori (leginkább) feltételezhető jelentésének.

Hász-Fehér Katalin sok-sok vitatott kérdésben foglal állást tárgyilagosan, meggyőzően, pontosan minősítve a megnyilatkozók álláspontját. Utal például arra, hogy a *Koszorúban* közölt *A walesi bárdok* Arany-féle megjelölését („Ó-angol ballada”) Szász Károly úgy értelmezte, hogy Arany „alcázza” műve jelentését, fordításnak tüntetve fel. Valójában – vélekedik Hász-Fehér Katalin – az alcím kettős elbeszélésre utal, minthogy elkülöníti az eredeti (óangol) és a kései (magyar) elbeszélőt. Aztán a sokat vitatott befejezés kapcsán írja szerzőnk: „Talán igazuk van azoknak az irodalomtörténészeknek, akik következetlennek tekintik Edward király megörülésének jelenetét a bal-

lada végén, csakhogy [...] a jelenet nem a megörülésről, hanem a bárdok dalának *tényleges és állandó* hangzásáról, a *hagyomány folytonosságáról, a költői és közösségi történetverzió elnémit-hatatlanságáról* szól.” (200; kiemelés az eredetiben.) A *Koszorú* tartalomjegyzékében viszont módosul a megjelölés: „*A walesi bárdok* – Ó-angol modorban – Arany J.” A „modorban” kifejezés – folytatja szerzőnk – „nem a bárdokkal azonosuló, hanem tőlük földrajzilag távol álló, másodlagos kései elbeszélőt (szerzőt) emeli ki” (uo.). Ez az érzékeny, minden részletre kiterjedő figyelmű érvelés az, ami cáfolhatatlanná teszi (legalábbis az esetek túlnyomó többségében) Hász-Fehér Katalin gondolatmeneteit.

A *walesi bárdok* mítoszképzése különösen elgondolkodtató, ha a kötet bevezető (teoretikus) fejezetének bizonyos állításaival vetjük össze. A publicisztikus beszédmóddal, annak 20. századi alakulásával kapcsolatban kerül szóba a „sztárképzés”, melyet a kultikus cselekedet egyik formájának lehet tekinteni, amennyiben az újságírás nyelvezetét a hatalmi retorika uralja. Éppen ezért a „sztárképzés”-t bajos volna a szakrális jellegű szentkultuszhoz hasonlítani még akkor is, ha nagy számban elégít ki olvasói igényeket (31–33). Az üzleti szempontoktól befolyásolt publicisztikus beszédmód jellemzése sikeresen állítja szembe ezt a kultikus beszédmód más változataival.

Hász-Fehér Katalin könyvéről már csak azért sem könnyű érdemben szólni, hiszen gondolatai oly gazdag háttéranyagra épülnek, szerzőnk oly tömören és világosan fogalmaz, hogy kiragadott szempontokkal értékelni, de még jellemezni sem könnyű. Hótt nem egyszer maga a kötetkompozíció siet segítségünkre. A bevezető félszáz lap az „irodalomhoz közelítés perspektíváival”, miképpen a bevezetés alcíme fogalmaz, a lehetséges (filológiai, kritikai, kultikus és populáris, publicisztikai, ideológiai, politikai és filozófiai) beszédmód árnyalt jellemzését produkál-

ja. Az *elveszett alkotmány* sokáig (talán Barta János 1970-es évekbeli tanulmányáig) alábecsült értékeit szerzőnk most részletező számbavétellel korrigálja. Az *1856-os Kisebb költemények kompozíciójáról és fogadtatásáról* című fejezet méltán kerül a kötet centrumába, hiszen még talán senki nem értelmezte ezt azzal az igénnyel, hogy ebből egy új irodalmi csoport, ízlés és vállalt értékrend kontúrjai bontakozzanak ki. A *walesi bárdok* keletkezés- és közléstörténetével foglalkozó fejezet sok (már korábban is érintett) körülményt vizsgál, több esetben megerősítve e feltevéseket. Például azt, hogy a császári pár 1857-es magyarországi látogatása kapcsán talán maga Deák is hajlott arra a feltételezésre: az uralkodóval való viszony normalizálására irányuló törekvések nemcsak a megtorló intézkedések enyhítésére lehetnének alkalmasak, hanem egy későbbi kiegyezés szellemében azzal a hosszabb távú koncepcióval is megbarátkoztathatták volna a nemzeti közvéleményt, mely szerint Magyarország legalábbis fele részben idegen ajkú lakosságának elszakadási ambícióival szemben a törvényes Habsburg uralkodó (lényegében a „korona”) történelmi jogai és tekintélye révén lehetne elodázni az ország szétesését. Ugyanis 1848–1849 eseményei azt is megmutatták, hogy egy független Magyarország csak nagyon nehezen tudta volna stabilizálni státuszát és területi egységét a Balkánon többségben lévő szlávok ellenében.

Hász-Fehér Katalin minden esetben korrekt, objektív állásfoglalásra törekszik. Egy amúgy rövid fejezetben („*Ucalegon ardet*” – *Az integratív szóképek és a metonímia elsődlegessége Arany költészetében*) például nehéz elkerülni a kritikai magatartást az immár csaknem félszázada megjelent, egykor nagy hatású *Az el nem ért bizonyosság* című kötetrel kapcsolatban. Látszólag az 1850-es évekbeli Aranylíra modernségének újra felfedezése kedvéért szerveződött a csoport, valójában azonban

a kötetet szerkesztő Németh G. Béla és a sok kiváló szerző közt Szegedy-Maszák Mihály több észrevétele is úgy értelmezhető, mintha Arany költészetének avultságát hangsúlyoznák. Persze sokan nyilatkoztak (már Arany életében is) vállalkozásainak korszerűtlenségéről, a kortárs európai költésztől elmaradó voltáról. Még konzervatív világnézetét is terméketlennek és túlhaladottnak vélték, holott Baudelaire és Verlaine intenzív vallási élménye ezt az elmarasztalást némileg vitathatóvá tehetné. Kétségtelen, hogy Arany racionális kálvinizmusa elég távolról hozható összefüggésbe – ha egyáltalán párhuzamba állítható – az „újító” franciák misztikus, irracionális vallási élményével. Hász-Fehér Katalin okkal és eredményesen „mentegeti” eme értékrend (és elutasítás) problémáit, holott azt is szóba hozhatná, hogy Szegedy-Maszák Mihály évtizedekkel ezelőtt mintegy maga is „visszavonta” Aranyt elmarasztaló tetteit, *Az el nem ért bizonyosság* szerzőinek (vagy legalábbis önnön akkori álláspontjának) „dacos” újat mondani akaró (egyébként rokonszenves) ambícióit mentegetve. *A metafora primátusa az Arany-költészet recepciójában* című írás egy kicsit hasonló korrekciós igénnyel lép fel a trópusok hierarchizálása ellen.

Ezután aztán (sokadjára igazolva a kötet kompozíciójának átgondoltságát) nagyon is logikusan következik *A trópusok tana a 18–19. század retorikai munkáiban és egy Arany-széljegyzet* című alfejezet. Hász-Fehér Katalin e mostani kötetét egyebek mellett az is izgalmassá teszi, hogy az Arany-téma látszólagos részkérdéseit nemcsak az életmű törzsanyagához kapcsolta, hanem előzmények, tradíciók pontos származtatása mellett az elmúlt évtizedek vitáihoz is. *A Struktúra és textúra kérdése az Arany-versekben* a harmóniateremtés, a szimmetria, az organikus műegész követelménye, a fő mozzanatnak való alárendelődés stb. esztétikai princípiumáról értekezik, szándé-

kosan (vagy akaratlanul) kerülve annak szóba hozását, hogy mindennek a klasszicizmus kategóriája alá gyűjtése a „nemzeti klasszicizmus” Horváth János-féle terminusához juttathatna el. A következő, Arany költészetének metonimikus jellegére utaló alfejezet eredményei is ebbe az irányba mutathattak volna.

Ezzel szemben a *Buda halála*-tanulmány az Attila-kultuszról indul ki, s ebből vezethető le Arany János Attila-képének (de)formálódása is, amit egy olyan *Recepciótörténeti körkép* követ, mely a *Buda halála* jelentésgazdagságát és aktualizálhatóságát kimerítően tárgyalja. A *Műfaji kódok* című alfejezet a „műfaj” szélesebb körű fogalma szerint számol eposzi és egyéb inspirációkkal, talán csak az (iskolásan szólva) modern lélektani regény ihletét mellőzi, nyilván több okból, egyebek mellett azért, mert – tudomásunk szerint – Aranyak a megelőző korszakbeli vagy a kortársi külföldi prózairodalomra vonatkozó olvasottsága nem tisztázott. *A Toldi szerelme olvasási stratégiáiról* a mű keletkezéstörténetéről szólva lát szöveg ismert anyagot tekint át, bár a források közé besorol eddig kevés figyelemre méltatottakat is: „A nápolyi hadjárat e végső kidolgozásban párhuzamos eseménysorként, Lajos történeteként is – a III. Napóleon Franciaországát elsöprő porosz–francia háború eseményeitől sem független kortörténeti áthallásokkal – egyfajta világmodellként épül be a cselekménybe.” (282.)

Hász-Fehér Katalin gondosan kommentál és érvel, ugyanakkor nem helyez kellő hangsúlyt önnön újszerű megállapításaira, így az olvasó (olykor legalábbis) csak visszalapozva döbben rá egy-egy látszólag futó megjegyzésének roppant inspiráló, új jelentésmezőket nyitó voltára. Például: „Lajos olyan elvet olt a magyarság erkölcsi és szokásvilágába, mely ettől idegen, s mint a Rozgonyi, Toldi, s majd a Zács család története mutatja, nemcsak a felemelkedést, a művelődést, az európai kultú-

rával való ötvöződés pozitív példáit, hanem a pusztulást éppúgy előidézheti.” (286.)

Az *Őszikék mint ciklus* az utolsó nagy tanulmánytömb. Szó esik itt keletkezéséről, ciklusszerkezetről, topográfiai és temporális tényezőkről. A (valóban) utolsó, rövid íráscsoport némileg eltávolodik a szisztematikus, „szövegközeli” módszertől, inkább távlatokat nyit: *A kulturális tájékozódás természetrajza és a Plevna nemzetiségi kontextusa*. Ioan Slavici román író sovinizmussal szembeforduló értelmiségi autonómiáját mint pozitív példát emeli ki. Az *„Exkurzus az idegenről” – osztrák–magyar módra* az etnikumok monarchiabeli együttélésének változását jellemzi. Végül a záró írás: *Egy létre nem jött barátság – Jovan Jovanovic Zmaj és Arany János*. Zmaj szerb költő és műfordító volt, akit Arany köre is becsült. Sajnálatos módon azonban az orosz–török háború idején, amikor a szerbek az oroszok mellé álltak, Arany köre (de az egész magyar közvélemény) a törökökkel rokonszenvezett a Balkánon befolyását növelni igyekvő Oroszországgal szemben, ami Zmajt szembefordította a magyarsággal. Hasonló, de 20. századi anomáliák adják az utolsó cikk témáját: *A „lokál” és környéke*.

Hász-Fehér Katalin számtalan gondolatával, szuverén okfejtésével gyarapítja a 19. század magyar irodalmára és főképpen Arany Jánosra vonatkozó ismereteinket, egyszersmind egy autonóm tudós egyéniség élményével gazdagítja szaktudományunkat. Minden lapját a lelkiismeretes kutatói ambíció hatja át. Éppen ezért tudományos eredményei hasznosításának reménye és a teljesítmény méltánylása mellett őszinte rokonszenvünket is jogosan nyeri el, mert minden tudósi erőfeszítése valami megnyerő alkati többlettel gazdagodik. Felkészültsége, tudományos „kíváncsisága”, intellektuális adottságaival párosuló óvatossága és lankadatlan erőfeszítései olvasóit „jójelű” híveivé teszik.

Imre László